

Elezović, Lora

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Academy of Fine Arts / Sveučilište u Zagrebu, Akademija likovnih umjetnosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:215:904335>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Fine Arts in Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AKADEMIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI
NASTAVNIČKI ODSJEK

DIPLOMSKI RAD
KABINET ČUDA

Studijski program: Diplomski sveučilišni studij likovna kultura, smjer: nastavnički

Predmet: Grafika i primijenjena grafika

Studentica: Lora Elezović

MB: D – 498 /N

Mentor: doc. art. Igor Čabraja

Komentorica: red. prof. art. Ines Krasić

Zagreb, rujan 2020.

SADRŽAJ

1. IDEJA	1
2. LJUDSKO DJELOVANJE	3
3. GENETSKI MODIFICIRANI ORGANIZMI I HIBRIDIZACIJA	5
4. EKOLOŠKO I/ILI UMJETNIČKO	7
5. U POTRAZI ZA ČUDNOVATIM VRSTAMA	9
6. ARHIV I KABINET	18
7. TEHNIČKI OPIS I POPIS RADOVA ZBIRKE KABINETA ČUDA	26
7.1. Objekti	26
7.2. Grafike	27
7.3. Crteži	28
7.4. Knjižice i priručnik	30
7.5. Skulpture i male plastike	31
7.6. Ready-made objekti	33
8. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA.....	34
9. POPIS LITERATURE I IZVORA.....	36

KABINET ČUDA

1. IDEJA

Višegodišnjim proučavanjem i skiciranjem raznolikih životinjskih vrsta prikupila sam zavidnu kolekciju (svakojake) građe koja se prvenstveno odnosi na minijature, studije i ilustracije životinjskog svijeta. Formiranje vlastite kolekcije motiviralo me na daljnje umjetničko istraživanje, koje je postalo temom mojeg diplomskog rada.

U različitim zoologijskim priručnicima naišla sam na bestijarije, oblike ilustriranih spjevova o životinjama, u kojima se svaka životinjska vrsta predstavlja svojim posebnim značajkama. Ilustraciju svakog bića najčešće je pratila simbolična moralna pouka kojom se objašnjavao razlog njegova postojanja. Književnici i brojni putopisci predstavljali su novootkrivene predjele, razvijali različite ideje i prikaze čudnovatih animalnih hibrida, a kroz proces promatranja, prikupljanja i klasificiranja prirodnih raznolikosti učinili su taj drugačiji svijet razumljivim. Raznovrsna ukoričena izdanja bestijarija prikazivala su bogatstvo i raznovrsnost prirodnog svijeta.

Svojim skupljačkim nervom, sistematiziranjem i sortiranjem priručnika i kolekcije prikupljenih i pridodanih autorskih eksponata, formirala sam vlastiti „kabinet čuda“ (engl. cabinet of curiosities) kao umjetnički iskaz kroz povezivanje ekologije i likovnog djelovanja.

Slika 1. – Kabinet čuda, otvoreno

Slika 2. – Kabinet čuda, zatvoreno

Slika 3. – *Kabinet čuda*

2. LJUDSKO DJELOVANJE

Intrigantne životinjske vrste, svakojakih karakteristika i osobina, isprva su me fascinirale svojom anatomijom, koja je u mnogočemu odstupala od ljudske, kojom smo se bavili prvih godina studiranja na Likovnoj akademiji. Za predloške svojih ilustracija i crteža životinjskog carstva služila sam se raznim osobnim fotografijama, katalozima, časopisima i dostupnim fotografijama s interneta. Nakon nekog vremena iscrpila sam većinu pronađenih prikaza određenih vrsta. Bilo mi je teško pronaći nove fotografije životinja koje sam željela detaljnije ilustrirati.

Stalno sam nailazila na već viđene vizuale, koje sam odavno iskoristila u svojim interpretacijama vrsta. No naišla sam na članke u kojima se čovjeka krivi za nestajanje određenih vrsta: njegovo antropocentrično¹ ponašanje, u kojem sebe smatra najvrjednijim bićem koje upravlja svijetom i koje je dovelo do izumiranja brojnih životinjskih vrsta.

Tako je, na primjer, 7. kolovoza 2018. godine zabilježeno da je posljednji primjerak modre are (*Cyanopsitta spixii*), brazilskog papagaja iz skupine tzv. kritično ugroženih životinja, postao ptičja vrsta koja je istrijebljena u divljini. Zbog onečišćenja zraka i krčenja šuma ljudskim djelovanjem došlo je do smanjivanja njegovog prirodnog staništa, što je pak prouzročilo nestanak papagaja i mnogih drugih životinja.

Uništavanje staništa samo je jedan od razloga izumiranja ugroženih vrsta zbog ljudskog djelovanja. Izdvojila bih i primjer ptice dodo, izumrle vrste koja je bila endem otoka Mauricijusa. Egzotična ptica dodo izumrla je već sredinom 17. stoljeća, prvenstveno zbog ljudskog utjecaja. Ta vrsta nikad se prije toga nije susretala s grabežljivcima, tako da je nisu plašili niti ljudi koji su je otkrili i lovili za hranu. S obzirom na njezin egzotični i dotad nepoznati izgled, moreplovci su je lovili i odnosili u Europu kako bi ptice pokazivali u kavezima kao neobične i primamljive atrakcije. Takvim nemarnim i eksploatatorskim stavom, svojstvenim čovjeku, ptica dodo je istrijebljena kao i mnogobrojne druge vrste.

Vođena idejom za očuvanjem spomena na izumrle vrste odlučila sam kroz crteže i ilustracije zabilježiti što veći broj nestalih životinja. Htjela sam ostaviti trag i uspomenu na njihov identitet i život. Da bi djelovale uvjerljivije i stvarnije, crtala sam ih na što realniji način. Željela sam prikazati svaki njihov najmanji vizualni detalj kako im ne bih uskratila važnost individualnosti.

Osim izumrlih vrsta crtala sam i ugrožene vrste životinja, koje su na rubu izumiranja. Pridala sam im jednaku važnost, u nadi da će moj doprinos u dokumentiranju ugroženih vrsta osvijestiti negativne i pogubne ljudske utjecaje na biosferu. Sa stajališta zaštite prirode u središtu mojeg umjetničkog istraživanja su i biljne, ali posebno životinjske vrste kojima tako sebično gospodarimo.

¹ *antropocentrizam*, nazor prema kojemu je čovjek temelj i središte zbiljnosti, koji cjelokupnomu kozmosu daje vrijednost i smisao bilo kao vrhovna vrijednost ili tako da se sve u svijetu odnosi na njega. Začetci takva mišljenja javljaju se u antičkoj Grčkoj, u Protagorinu stavu prema kojemu je »čovjek mjera svih stvari, onih koje jesu da jesu, a onih koje nisu da nisu«. Kršćanski mislioci pak smatraju da proces subjektiviranja počinje tek s kršćanskim postavkama slobodne volje (sv. Augustin) kada se subjekt jasnije razlikuje od objektivnog svijeta. U novovjekovnoj filozofiji antropocentrizam se izražava u različitim mišljenjima, a vrhunac doživljava od Kantova »kopernikanskog obrata« prema kojemu je čovjek kao spoznajni subjekt mjerilo spoznatoga. Svoju radikalnu varijantu doživljava u filozofiji Ludwiga Feuerbacha u kojoj je doveden do razine antropoteizma (obogotvorenja idealiziranog čovjeka). Obično je povezan sa *subjektivizmom*, *nihilizmom* i *geocentrizmom*.

Slika 4. – Crtež ptice dodo

Slika 5. – Crtež echidne

3. GENETSKI MODIFICIRANI ORGANIZMI I HIBRIDIZACIJA

Uznemirujuće informacije o čovjekovom doprinosu izumiranju vrsta potaknule su me na daljnje istraživanje utjecaja i djelovanja današnjeg čovjeka na život u različitim ekološkim sustavima te biljnim i životinjskim vrstama koji ih nastanjuju.

Naišla sam na termin genetski modificiranih organizama, koji predstavljaju bilo koji organizam čiji je genetski materijal izmijenjen primjenom tehnika ljudskog genetskog inženjerstva. Čovjek je genetski modificirao velik broj vrsta, od bakterija i virusa do biljaka i životinja. Geni i skupine gena prenose se unutar same vrste, ali i između vrsta što za rezultat daje tzv. transgenetske organizme. Kroz ljudsku tehnološku intervenciju postupkom križanja manipulira se životinjskim DNK-om, koji se zatim mijenja i stvara novu, odabranu, vrstu transgenetskih bića.

Kroz povijest svjedočimo različitim uprizorenjima mitoloških bića, a jedno od upečatljivijih upravo je kimer, grčko mitološko čudovište² s kozjim tijelom, zmijskim repom i lavljom glavom koje riga vatru. Vergilijev komentator Servije navodi kako himera potječe iz Likije, gdje postoji vulkan koji nosi njezino ime.

U suvremenoj se znanosti kimerama nazivaju transgenetski biološki organizmi koji se sastoje od stanica dvaju genetski različitih organizama iste ili različitih vrsta. Zanimljivo je da je naziv *dodijeljen* i ljudskom organizmu, pa je tako u medicini kimer osoba kojoj je presađena tuđa koštana srž; pri čemu stanice nasele tkiva domaćina i tamo se reproduciraju.

Transgenetska bića sastoje se od elemenata dviju različitih vrsta, zbog čega su često stvoreni s prirođenim genetskim defektom koji im otežava život radi čega ne žive dugo. Ljudi ih upotrebljavaju u eksperimentalne svrhe u laboratorijima većinom za pomoć pri otkrivanju lijekova. Nažalost, koriste se njima i u bezbroj različitih komercijalnih i privatnih svrha.

Tako su, na primjer, u svrhu stvaranja novih inovativnih materijala stvorene transgenetske svilene bube. One predstavljaju kombinaciju pauka i dudovog svilca s dodatkom meduzinog gena kako bi proizvele fluorescentnu svilu koja svijetli pod određenim plavim osvjetljenjem. Takva svila vrlo je popularna u azijskoj kulturi gdje većinom služi za proizvodnju elitnih svjetlećih svadbenih haljina, čime se potiče daljnji razvoj transgenetskih svilenih buba.

Preispitivanjem etičkog stajališta čovjeka kroz odnos tehnologije i umjetnosti, japanska umjetnička skupina *Another Farm*³ u svojim radovima naglasak stavlja na položaj čovjeka u današnjem svijetu. U radu „Modified Paradise“, svjetlećoj svilenjaci instalaciji, ta umjetnička skupina predstavlja eksponate životinjskih skulptura i haljinu. Izloženi radovi prikazuju se izrađeni od tradicionalnog tekstila iz Nishijin-orija u kombinaciji sa svjetlećom, fluorescentnom svilom izrađenom od već spomenutih genetski modificiranih svilenih buba.

Istražujući međusobne odnose tehnološkog napretka, života i čovječanstva kroz umjetnost, ta umjetnička skupina ističe mogućnosti ljudskog manipuliranja i kontrole genetskog koda bilo kojeg bića. Rezultate eksperimenata novih tehnologija *Another Farm* primjenjuje u svojem umjetničkom radu i pomiče granice umjetnosti, čime izaziva različita kontroverzna mišljenja i preispitivanja.

² grč. khímaira

³ *Another Farm*, umjetnička je skupina koja se sastoji od umjetnice Ozaki Hiromi (Suputnik!), Tambare Kensho i modnog dizajnera Kushina Masaya. Inspiraciju za svoj rad crpe iz prirode te surađuju sa znanstvenicima i inženjerima na istraživanju novih položaja čovjeka i prirode eksperimentirajući najnovijim i tradicionalnim tehnologijama.

Slika 6. – *Another farm, Modified Paradise*, 2018. g., instalacija

Također sam naišla i na termin hibrida, bića kod kojih je bilo koje potomstvo proizišlo iz križanja dviju genetički različitih jedinki. Rani primjeri hibridnih bića vidljivi su u grčkoj mitologiji. Jedan od najharmoničnijih hibrida iz grčkih mitova je kentaur, polučovjek i polukonj. Ovdje ga u *Metamorfozama* naziva biformom heterogenetskog karaktera, zbog čega u pitanje dovodi određeni kentaurski arhetip. Bilo je potrebno nekoliko stoljeća kako bi se formirao arhetip kentaurskog hibrida s konjskim nogama i ljudskim torzom. Kentauri simboliziraju srdžbu i primitivno barbarstvo, ali Hiron, „najpravedniji kentaur“ (Ilijada, XI, 832), bio je učitelj mnogim grčkim junacima koje je poučavao umjetnosti, lovu i medicini.

Proces križanja događa se prirodnim putem, ali je moguće proizvesti i odabrane hibride procesom hibridizacije, kojom čovjek odabire vrste i samostalno izvodi proces. Takvim načinom manipulira vrstama i prema vlastitim željama stvara nova hibridna stvorenja.

Spomenula bih tako hibridnu vrstu ligera, križanca lava i tigrice kojeg su ljudi stvorili kako bi zoološkim vrtovima ponudili pogled na najveće moguće mačke na svijetu. Nažalost, zbog svoje umjetno stvorene genetike ligeri su bili neprilagođeni prirodnim uvjetima života, zbog čega im je životni vijek bio kratkotrajan i mukotrpan.

Nevjerojatno je i bizarno primijetiti čovjekovo zadiranje u zakone prirode i živote nevinih bića. Ljudsko nepoštivanje prirodnih načela i narušavanje ekosustava radi vlastitih potreba i ideja doživjela sam kao potpuno nepravedno i neopravdano.

4. EKOLOŠKO I/ILI UMJETNIČKO

Kontroverzne primjere transgenetskih životinja koje je stvorio čovjek doživjela sam kao svojevrsne provokacije i poziv na ekološko/umjetničko djelovanje kojim preispitujem našu etičku odgovornosti i odnos prema živoj prirodi i Zemljinom ekosustavu.

Umjetnik **Eduardo Kac**⁴ svojim je transgenetskim projektom GFP BUNNY odlučio preispitati položaj i prihvaćanje/ne prihvaćanje transgenih životinja kroz društveni dijalog. Njegova *Alba* primjer je transgenetskog albino zeca. U sebi, kao i već spomenute transgenetske svilene bube, sadrži meduzin gen zbog kojeg pod određenim svjetlom svijetli zeleno. Albu su stvorili francuski znanstvenici koji su ubrizgali zelene fluorescentne proteine (GFP) pacifičke sjeverne meduze u oplodenu jajnu stanicu albino zeca.

Slika 7. – Eduardo Kac, *GFP Bunny*, 2000. g., *genetski modificirani zec*

Umjetnik je eksperiment proveo u sigurnim i provjerenim uvjetima kako bi svojem zecu pružio jednake mogućnosti za kasniji život kao i prirodno stvorenim zečevima s ciljem približavanja transgenetski stvorenih životinja svakodnevnom životu.

Njegovo djelovanje ističe pozitivnu reakciju prema transgenetskim životinjama s ciljem dopuštanja ljudskog zadiranja u vrste ako je riječ o etički prihvatljivom i opravdanom razlogu njihova nastanka. Takvim apsurdom i provokacijom izazvao je šok i brojne druge reakcije. Zbog načina rada, u kojem često primjenjuje tehnička iskustva poput genetskih mutacija, Kac uspijeva doprijeti do čovjekove svijesti i na svojevrsan način isprovocirati njegov stav.

Potaknuta nepravедnim i prenaivnim prikazom dijaboličnog čovjeka, koji sebično manipulira i dominira prirodom, željela sam osvijestiti njegovo stajalište u svijetu.

⁴ Eduardo Kac rođen je u Rio de Janeiru, dobitnik je mnogih međunarodnih nagrada i trenutno predaje na Art Institutu u Chicagu. Kao pisca i umjetnika zanimaju ga filozofske i političke dimenzije komunikacijskih procesa. U svojim radovima često primjenjuje tehnička dostignuća poput transgenetske mutacije kako bi istražio složene veze između umjetnosti, biologije, etike i znanosti koje nastaju razvojem novih tehnologija. Njegovi projekti često nailaze na osudu ili divljenje, zgražanje ili veliku potporu. U svakom slučaju, izazivaju brojne reakcije čije praćenje Kac doživljava kao sastavni dio svojeg umjetničkog djelovanja.

The Cosmopolitan Chicken Projekt (CCP, 1999) predstavlja globalno transdisciplinarno istraživanje tema biokulturnih raznolikosti i identiteta kroz interakciju umjetnosti, znanosti i ljepote. Autor projekta, umjetnik **Koen Vanmechelen**⁵ u svojem radu križa različite vrste kokoši iz više zemalja s ciljem stvaranja jedinstvene kozmopolitske, kokoši koja bi u sebi sadržavala gene svih kokošnjih vrsta iz cijeloga svijeta. Kokoši navodi kao svojevrsnu umjetnost te odbacuje stereotip domaće pripitomljene životinje koja se drži u kavezu.

Vanmechelen preuzima identitet kokoši kao metaforu ljudskog života i njegova odnosa prema biološkoj i kulturnoj raznolikosti planeta. Višegodišnjim križanjem i eksperimentiranjem projekt CCP uspio je stvoriti generacije otpornijih i snažnijih kokoši za koje tvrdi da pomiču granice i doprinose stvaranju novog oblika evolucije s bezbroj genetskih kombinacija i mogućnosti.

Slika 8. – Koen Vanmechelen, *Leaving Paradise*, Art Sanya, Hainan (Kina), 2013.g.

Vođena idejom upozorenja ljudskoj vrsti, odlučila sam prikazati svojevrsnu osudu takvog ljudskog nepromišljenog ponašanja, s naglaskom na prikazivanjem mogućih posljedica koje se već odvijaju unutar biološkog ciklusa. Poput Kaca, u svojem sam radu nastojala iskoristiti genetske mutacije u svrhu privlačenja ljudske pozornosti i izazivanja šoka. Vlastitim mutacijskim vrstama željela sam pozvati na gledanje i potaknuti na dublje promišljanje i preispitivanje razloga nastajanja prikazanih vrsta.

⁵ Koen Vanmechelen međunarodni je priznati konceptualni umjetnik iz Belgije. U svojem revolucionarnom radu obrađuje biokulturnu raznolikost i identitet. Središnji dio njegova opusa zauzima kokoš, koja je kroz njegove projekte predstavljena kao umjetničko djelo i metafora društva. Istražujući međusobnu povezanost umjetnosti, znanosti i filozofije kroz svoj rad, umjetnik propitkuje globalnu baštinu i istražuje čovjekov razvoj i način života. Sastavni dio umjetnikovih radova karakterizira multidisciplinarna znanstvena suradnja koja je rezultirala doktoratom na Sveučilištu u Hasseltu (2010.) i nagradom Zlatne Nice za hibridnu umjetnost (2013.). Poput rada hibridne kozmopolitske kokoši Vanmechelenov opus predstavlja hibridne raznolikosti mješavine crteža, fotografija, inovativnih 3D tehnika, videa, instalacija i drvenih skulptura s vjerovanjem da umjetnost pripada društvu, zbog čega se bavi ljudima.

Pretpostavila sam da bi, na primjer, zbog poremećaja unutar biološkog ciklusa eventualno mogla nastati i hibridna vrsta *flamingoshrimp* (prema engl. za plamenca i škampa), kao kombinacija malenog galapagoškog plamenca i morskog škampa. Potvrđeno je, naime, da se mladi plamenci u prvom dijelu života hrane isključivo škampima, zbog čega kasnije poprimaju ružičastu boju. Ta činjenica navela me na razmišljanje o tome što bi se dogodilo zbog eventualne prevelike zasićenosti populacije škampa: možda bi plamenci podivljali hraneći se s toliko škampa da i sami počnu preuzimati njihov oblik i karakteristike. Glava takvog imaginarnog plamenca u mojoj likovnoj obradi ostaje nepromijenjena kako bi mogao normalno jesti, ali mu tijelo poprima oblik škampa radi mogućnosti plivanja i provođenja života u moru.

Danski umjetnik **Steffan Dam**⁶, stvara kolekcije vlastitih izrađenih staklenih, imaginarnih morskih bića. Čudnovata bića skuplja u staklenke s ciljem interpretiranja svijeta onakvim kakvim ga vidi.

Njegovi detaljno izrađeni primjerci predstavljaju imaginarne morske vrste, koje prezentira kao mistične primjerke neopipljivog i nerazumljivog pronađenog sadržaja. Zbog uvjerljivih prikaza morskih stvorenja umjetnik mami poglede i manipulira svojom publikom poigravajući se njihovom maštom.

5. U POTRAZI ZA ČUDNOVATIM VRSTAMA

Nadahnuta Damovom idejom interpretacije svijeta i njegovim ostvarenim bićima željela sam dodatno naglasiti postupak svojeg skupljanja čudnovatih vrsta, s naglaskom na imaginarno putovanje. Krenula sam u nepoznato, na „putovanje“, u potragu za novim pripadnicima vlastite kolekcije čudnovatih bića. Takvo imaginarno putovanje bilo je idealan oblik istraživanja jer je zbog svoje nepredvidljivosti pružalo mogućnost uzbudljive avanture i otkrivanja čudesnih prostora, prepunih priča i nepoznatih bića. Istraživanjem različitih staništa i dalekih prostora približila sam se životnim zajednicama koje su nastanile pojedina područja.

Tijekom svojih imaginarnih proputovanja „obišla sam“ brojne lokacije s raznim staništima: jezera, rijeke, mora, pustinje, planine i nizine...

U svojem priručniku za praćenje staništa pod nazivom *U potrazi za čudnovatim vrstama*, izdvojila sam slikovne prikaze neobičnih prostora. Fotografskim prikazima iz različitih perspektiva sačuvala sam bitne lokacije i detalje, na primjer, morske špilje, visoke krošnje, pješčane staze, tunele i sl. kod kojih sam se „susrela“ s raznim vrstama.

⁶ Steffan Dam rođen je u Danskoj. Svoju ljubav prema izradi predmeta u staklu otkrio je nakon što je u početku karijere otvorio vlastiti keramički studio, koji je naknadno pretvorio u studio za izradu predmeta od stakla. Deset godina proveo je u učenju i proučavanju medija stakla. Njegove skulpture i kolekcije čudnovatih morskih bića uspoređivane su s primjercima kolekcije kabinet čuda Olea Worma s grafika iz 17. stoljeća. U svojem radu želi prikazati prirodni svijet kakvim ga sam vidi, s naglaskom na fiktivni sadržaj. Svoje primjerke postavlja u staklenke koje zatim sortira na različite načine, služeći se oblikom kabinet čuda. Dobitnik je brojnih nagrada, a njegovi radovi nalaze se u mnogim javnim i privatnim kolekcijama diljem svijeta.

Slika 9. – *Priručnik za praćenje staništa, 2017. – 2020. g.*

Slika 10. – *Priručnik za praćenje staništa, 2017. – 2020. g., detalj*

Detaljno sam zabilježila životne prostore organizama, njihove životne zajednice i njihove strukture, s naglaskom na kategorije utvrđenih vrsta. Prikupljanjem građe i njezinom obradom te vlastitim intervencijama ta bića podijelila sam u tri kategorije:

1. izumrle vrste, koje su za dokaz svojeg postojanja ostavile materijalne tragove i ostatke kao što su kosti ili u obliku legendi, kroz priče i mitove, poput pronađenih i rekonstruiranih prikaza ptice dodo.

Slika 11. – *Detalj postava*

2. vrste na rubu izumiranja, kategorija ugroženih bića

Bilo mi je važno prikupiti što više takvih vrsta i informacija o njima jer sam znala da će uskoro možda i one zbog ljudskog zadiranja u prirodu postupno nestati, kao brazilska modra ara.

Prisjetila sam se i kineskih vjerovanja o anamskim tigrovima, koje je **J. L. Borges** zabilježio u svojem *Priručniku fantastične zoologije*, pri čemu se ti tigrovi prikazuju kao svete vladajuće duhovne životinje. Zanimljivo je bilo usporediti nekadašnji odnos ljudi i životinja, kad su se ljudi prema životinjama odnosili s poštovanjem i neke štovali kao bogove, da bi u posljednjih nekoliko stoljeća čovjek odlučio sebe proglasiti svemogućim vladarom. Tako je odredio koje će vrste sačuvati, a koje iskoristiti za vlastite potrebe, ne misleći na moguće posljedice svojeg djelovanja.

Slika 12. – Nosorog

3. čudnovati, imaginarni hibridi, kao posljednja i najbrojnija kategorija moje kolekcije Imaginarne hibride stvarala sam kombiniranjem dijelova različitih stvarnih bića. Brojne kombinacije i sloboda stvaranja dovedeni do apsurd; postojanje i predstavljanje najbizarnijih hibrida ilustrirano je kroz sulude i bezrazložne kombinacije koje bi se eventualno mogle dogoditi i u stvarnosti ako čovjek ne osvijesti problem manipuliranja i neodgovornog zadiranja u prirodu.

Slika 13. – *Flamingoshrimp*, 2019. g., bakropis

U ovoj kategoriji, uz već spomenuti primjer *Flamingoshrimpa*, izdvojila bih i zbirku *Žabica*. Hibrid žabice u mojim radovima nastao je svojevrsnim križanjem otrovne tropske žabe i kolibrića. Sitnoj žabi dodane su ptičje kandže. Zbog zadržanog smrtonosnog otrova zlatne tropske žabe i dodatne mogućnosti leta tako „poboljšane” žabice predstavljaju jedno od mogućih oružja budućnosti. Njihovi ih vlasnici uzgajaju, manipuliraju njima i obučavaju ih kako bi im mogle poslužiti kao oružje, smrtonosni metci protiv neprijatelja.

Slika 14. – *Žabica*, 2019. g., bakropis

Slika 15. – *Leteća žabica*, 2019. g., bakropis

Navedeni primjeri samo su neki od mnogih hibrida koji se kriju unutar moje kolekcije. Zahvaljujući uvjerljivom načinu rekonstruiranja hibridnih bića kroz crteže, grafike i skulpture, brojnim detaljima nastojala sam prikriti granicu između fikcije i stvarnosti s namjerom zastrašivanja i preispitivanja čovjekove savjesti.

Slika 16. – Minijatura knjižica

Slika 17. – *Ilustracija lisice*

Slika 18. – *Ilustracija čudnovatog bića*

Slika 19. – Zecoptič, 2020.g., bakropis

6. ARHIV I KABINET

Radi bolje preglednosti i razlikovanja vrsta koje sam proučavala i dodatno obrađivala pojavila se potreba za razdvajanjem, sortiranjem u kategorije, pohranjivanjem i arhiviranjem sadržaja na jednome mjestu, s ciljem prezentiranja poruke koju komuniciram kolekcijom.

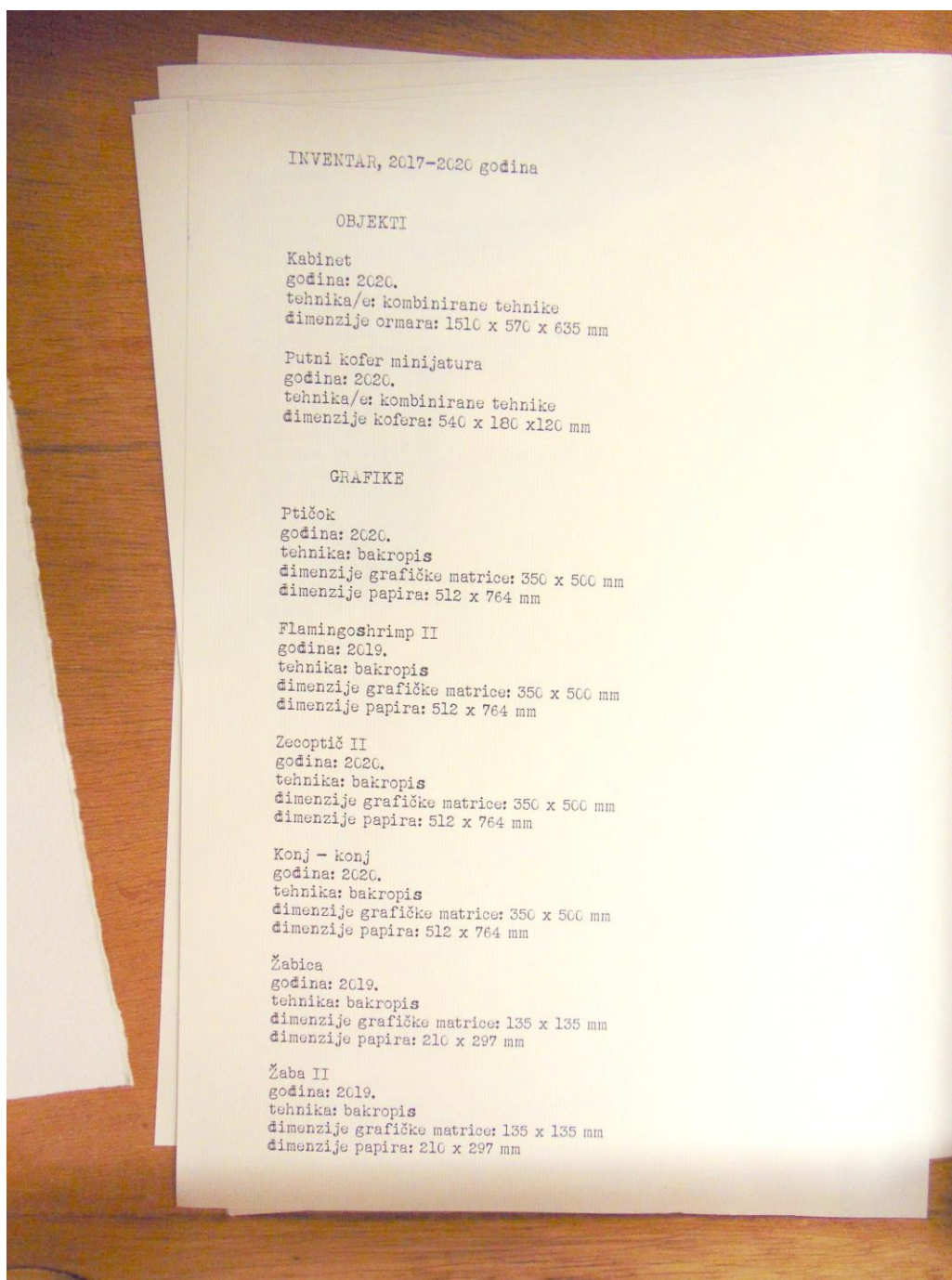

Slika 20. – Detalj postava

Istraživački proces prikupljanja građe za moj *Kabinet*⁷ čuda pridonio je organiziranju sadržaja, što je pak dovelo do stvaranja arhiva.⁸ Arhiviranjem kolekcije uspostavljen je sklad i raspored arhivskog materijala unutar mog ormara / kabineta čuda. Opis arhivskog sadržaja zabilježila sam u arhivske kartice, u kojima navodim podrijetlo i izvor svakog predmeta unutar zbirke.

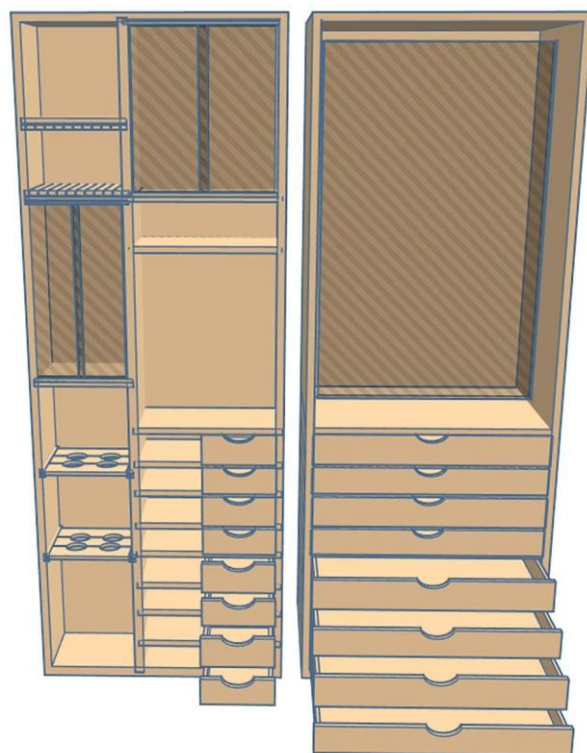
⁷ *kabinet* (franc.). 1. Od renesanse, ormar posebna oblika u kojem se čuvaju dragocjenosti. 2. Posebna zbirka unutar muzeja ili knjižnice (k. grafike)

⁸ *arhiv* (kasnolat. iz grč.). 1. Spremište pisanih dokumenata, filmova, fotografija, glazb. zapisa (registratura, pismohrana, pismara); dio znanstvene ili drž. ustanove u kojem su pohranjeni stari spisi. Arhiv predstavlja ustanovu koja se bavi zaštitom, prikupljanjem, sređivanjem, čuvanjem i davanjem arhivske građe na korištenje. Termin se u širem smislu upotrebljava za arhivsku cjelinu u značenju fonda, a može označavati i organizacijsku jedinicu u sastavu pisarnice.

Slika 21. – *Popis inventara od 2017. – 2020.godine*

Zbog potrebe kretanja tijekom prikupljanja građe bilo je važno i prilagoditi način sortiranja kolekcije prijenosnom, mobilnom terenskom istraživanju kako bi prikupljeni sadržaj bio dostupan na jednom mjestu i ujedno pružao mogućnost daljnjeg prikupljanja i punjenja zbirke. Putni kovčeg, kao rješenje u obliku ormara s pretincima, pružao mi je mogućnost izravnog spremanja pronađenog sadržaja.

Slika 22. – Skica putnog kovčega, ormara

Slika 23. – Putni kovčeg, ormar u postupku izrade

Američki umjetnik **Ron Pippin**⁹ na sajmovima, skladištima i odlagalištima smeća skuplja odbačene predmete, koji u njegovom radu dobivaju novu, plemenitu dimenziju i gube status zaboravljenog. Spajajući pronađene predmete, koji realno nikada ne bi pripadali jedan drugome, stvara imaginarne priče i postiže element groteske koja prožima većinu njegova sadržaj. Pippinovi kovčezi i instalacije sastavljeni su poput kompleta za preživljavanje iz nekog prošlog vremena koji svojom kolekcijom minucioznih prikupljenih detalja i malih eksponata tematski predstavljaju određenu priču. Radi lakšeg načina sortiranja i prezentiranja svojih bogatih kolekcija Pippin se služi oblikom spomenutog kabineta čuda kako bi što bolje predstavio svoj rad publici.

Zbog sličnog pristupa sortiranju svoje kolekcije odlučila sam sadržaj svojeg kovčega prilagoditi obliku kabineta čuda. Taj izraz predstavlja zbirku sakupljenih predmeta, sabranih na jednome mjestu s ciljem predstavljanja svoga vremena.

Slika 24. – Ron Pippin, *Archieve Box #3*, 1998. g., instalacija

Glavnu ulogu u razvoju kabineta čuda imali su istraživači i kolekcionari raznih struka, koji su na svojim putovanjima i avanturama u dalekim zemljama skupljali čudnovate predmete. Pronađene raznovrsne predmete moglo se podijeliti na tri glavne skupine: artefakte, predmete koje su stvorili ljudi različitih kultura, poput oružja i škrinja; rijetke prirodne dragocjenosti poput dragog kamenja i neobičnih školjki; tzv. *mirabile*, čudesne neobjašnjive predmete i dijelove tijela životinja poput zubiju, rogova, kao i vrsta poput rajskih ptica (*manucodiatase*), krokodila, daždavnjaka i drugih.

⁹ Ron Pippin, američki je umjetnik koji na likovnoj sceni djeluje posljednjih četrdeset godina. Školovao se na institucijama Harbor College, Chouinard Art Institute u Los Angelesu, SAD i Instituto de Gnosologia, Arica, Čile. Inspiraciju i stil svojeg rada crpi iz razdoblja 19. stoljeća, koje smatra idealom znanstvene estetike radi povezanosti znanosti i lijepih formi. Ističe bitnu poveznicu znanosti, umjetnosti i prirode kako bi u svom radu upotpunio cjelinu i postigao savršeni sklad. Kroz oblik „kabineta čuda“ na vlastite načine predstavlja gotovo svaki svoj rad. Sudjelovao je u više od 80 skupnih i samostalnih izložbi diljem svijeta te je istaknut u vodećim svjetskim publikacijama. Osvojio je brojne nagrade i priznanja, a njegove brojne narudžbe izložene su u raznim zbirkama poput Hirschhorn muzeja i Vrta skulptura u Washingtonu. Nekoliko skulptura radio je i za medijsku industriju, serije i filmove „Mystery men“, „The Castaway“ i „Spiderman“.

Kolekcionari bi zatim proučavali i sortirali pronađene dragocjenosti na različite načine čime bi ostvarili cjelinu, vlastiti kabinet čuda. Pronađeni predmeti sa sobom su u kabinete unosili stoljetne legende i mitove svojeg vremena, čime su kabineti čuda preuzeli ulogu svojevrsnih muzeja s ciljem učenja i poučavanja.

Slika 25. – McLaughlin Bros, *Gyrating shadow lantern*, 1875. g., kolekcija Richarda Balzera

Javanske lutkarske predstave sjena (*wayang*), smještene u kutije osvijetljene s vanjskih strana, datiraju s početka 10. stoljeća na Baliu, zbog čega ih možemo smatrati jednim od najranijih primjera kabineta čuda.

Azijske projekcijske naprave iz razdoblja edo, poznate pod nazivom „đavolji fenjer“ (*onitorro*), mistične „slike sjena iz Nagasakija“ (*kuma-e*) i perspektivne kutije *karakuri*, također su među najranijim primjercima kabineta čuda, koji su privlačili pažnju mnogih kolekcionara¹⁰. Zahvaljujući prikupljanju i proučavanju kineskih objekata (fr. ombres chinoises), kabineti čuda u kojima su se odvijale igre sjena postali su uzor za kasnije europske verzije marioneta i lutkarskih predstava.

Klasični oblik kabineta čuda nastaje u kasnom 16. stoljeću u razdoblju renesanse, kada preuzima naziv *museo* ili *museum*, kao prostor otvorene strukture, za gledanje, učenje i proučavanje. Tada se pojavljuju raznovrsni načini uređenja i organizacije reda unutar kolekcije ormara. Ikonografija kabineta čuda seže do kasno 16. stoljeće, kada je na primjeru naslovnica kataloga prvih kolekcionarskih ormara veronske apoteke Francesca Calzolarija

¹⁰ Barbara Maria Stafford i Frances Terpak, *DEVICES OF WONDER*, 75. str., 2001., Getty Research Institute, Los Angeles

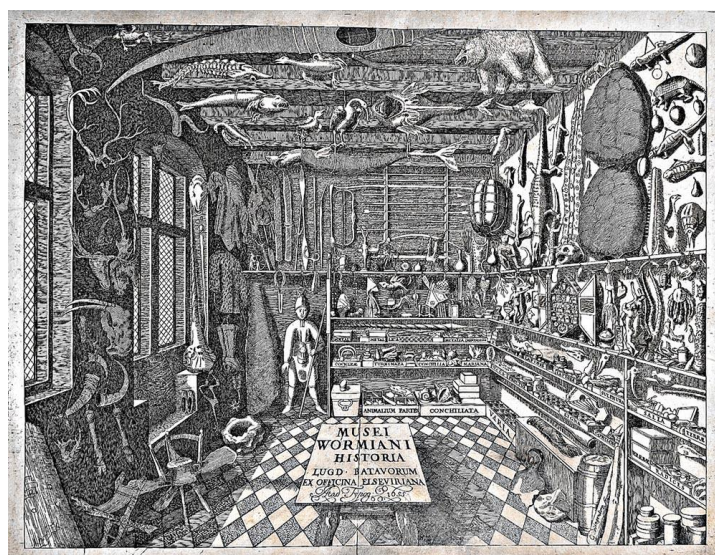
(1522. – 1609.), napolitanskog ljekarnika Ferrantea Imperata (1550. – 1625.) i bolonjskog kolekcionara Ferdinanda Cospija (1606. – 1686.), u tehnici bakropisa prikazan simetričan postav životinja i knjiga unutar kazališnog prostora punog skrivenih simbola.

Katalozi prvih kabineta čuda izražavali su želju kolekcionara da se stave u službu drugima kao glavnih prenositelja znanja čovječanstvu. Smatram kako je takav način razmišljanja važno primijeniti i u današnje vrijeme, što sam i pokušala ostvariti u vlastitom kabinetu čuda s naglaskom na upozorenje i oprez ljudskom rodu.

Ole Worm, danski liječnik, lingvist i prirodoslovac s kraja 16. stoljeća, zaslužan je za primjenu oblika kabineta čuda u edukativne svrhe. Worm je stvorio jedan od prvih priznatih prikaza kabineta čuda i taj izraz povezao je s muzejom. U katalogu o kabinetima čuda iz 1655. godine, objavljene su grafike njegova kabineta čuda, Muzeja Wormanium, s ciljem predstavljanja ne samo egzotičnog i bogatog sadržaja, već i njegove primjene u svrhu proučavanja, učenja i razumijevanja.

Osim estetski privlačnog sadržaja kabineta čuda Worm je naglasak stavljao na istinsku poruku koju prikazom realnog svijeta u sebi donosi kolekcija. Smatrao je važnim objasniti stvarno značenje prikupljenih predmeta, a ne samo prikazati čudnovate predmete i prepisati im netočnu izmišljenu priču. Za pronađenu kljova, za koju se u ono doba pretpostavljalo da je rog jednoroga, Worm je naveo da potječe od ribe narvala, a to otkriće potkrijepio je prikazima narvalove lubanje unutar svojeg kabineta čuda.

Takvim načinom prezentiranja svoje kolekcije odmaknuo se od tadašnjih shvaćanja prikaza kabineta čuda i taj je koncept prilagodio mogućnostima otkrivanja kolekcije kroz edukaciju i učenje.

Slika 26. – Prikaz Muzeja Wormanium

Od nekoliko povijesnih verzija kabineta čuda izdvojila bih *studiolo* zbog njegove određenosti u prikupljanju kolekcije, što smatram važnim za organizaciju i predstavljanje kabineta čuda. Sam *studiolo* ili *prinčev studiolo*, kako se još naziva, posebna je verzija kabineta čuda dizajniranih u privatnim kućama nekolicine talijanskih prinčeva: Federica da Montefeltra (1422. – 1482.) u Urbinu i Gubbiju, Francesca I de' Medicija (1521. – 1587.) u Firenci i Leonella d'Estea (1407. – 1450.) u Ferrari s početka 15. stoljeća.¹¹ *Studiolo* predstavlja odmak od svakodnevnog života, a zbog velike količine antikviteta potiče privatizaciju te ostaje otvoren samo za elitne članove društva. Kolekcija unutar njega vrlo je reducirana i svedena samo na slikovne prikaze predmeta kao što su satovi, kavezi za životinje, namještaj, knjige, drago kamenje, medaljoni i alegorije u perspektivi.

Koncept mogega *Kabineta čuda* pružio mi je mogućnost sortiranja i spremanja prikupljene i/ili svojeručno izvedene kolekcije unutar jedinstvene zatvorene cjeline – putnog kovčega i prijenosnog ormara. Takav oblik prezentacije omogućio mi je organizaciju kolekcije unutar ladica, polica i skrivenih pretinaca ormara. Svojim sadržajem, eksponatima čudnovatih životinja i ostalih hibridnih rukotvorina *Kabinet čuda* propitkuje apsurd ljudske radoznalosti i bezrazložnog uplitanja u prirodna evolucijska načela, pozivajući promatrače na gledanje s razumijevanjem, prihvaćanje istine ljudskog zadiranja u prirodu, s nadom da će se ipak razviti empatija i razumijevanje odgovornih i svjesnih sudionika i da će ljudsko djelovanje prestati biti eksploatatorsko.

Slika 27. – Detalj postava

¹¹ Christine Davenne, Christine Fleurent, CABINETS OF WONDER, 45. – 53. str., 2011., Pariz

Slika 28. – Putni kovčeg minijatura

Slika 29. – Putni kovčeg minijatura, detalj

7. TEHNIČKI OPIS I POPIS RADOVA ZBIRKE KABINETA ČUDA

7.1. Objekti

Kabinet

2020. godina

Kombinirane tehnike

Dim. ormara: 1510 x 570 x 635 mm

Putni kovčeg minijatura

2020. godina

Kombinirane tehnike

Dim. kovčega: 540 x 180 x 120 mm

7.2. Grafike

Grafike sabrane u *Kabinetu čuda* razlikuju se pristupom i motivom. Izvedene su u tehnici dubokog tiska, bakropisu, i prikazuju svakojake čudnovate i zastrašujuće hibridne vrste:

Ptičok

Flamingoshrimp II

Zecoptić II

Konj - konj

Žabica

Žaba II

Leteća žabica

Nepoznato jaje I

Nepoznato jaje II

Nepoznato jaje III

Zec

Krijesnica

Slika 30. – Detalj postava

7.3. Crteži

Crteži sadržani u zbirci prikazuju detaljne studije čudnovatih imaginarnih hibridnih vrsta. Nastali su tijekom 2019. i 2020. godine.

Tehnika izvedbe, tuš i pero, pružila mi je mogućnost ostvarenja brojnih detalja, koji doprinose realističnoj rekonstrukciji hibrida. Glavne karakteristike hibrida čine minuciozni detalji, zbog kojih isprva možda izgledaju kao normalne životinje, ali svakako to nisu.

Različiti formati crteža dijele se u nekoliko kategorija:

- crteži reprezentativnih studija u kojima su zabilježeni imaginarni hibridi uobičajenih životinja i kombinacije hibrida izumrlih životinja
- crteži manjih formata, ilustrativne minijature čudnovatih hibrida bizarnih karakteristika, prikazani kao svojevrsne kartice upozorenja
- lavirani crteži imaginarnih hibrida enciklopedijskog izgleda, uvezani u knjižicu crvenih korica, poput srednjovjekovnih bestijarija
- crteži svakolikih formata koji predstavljaju razne životinje i poneki imaginarni hibrid, koji su izvedeni vrlo detaljno.

Catfish

Pikavi hibrid

Dodo

Ozec

Japanska morska ptica

Gušidra

Rajski pingvin

Flamingoshrimp I

Pinornjača

Galapagoški cvrčak

Dinobob

Bogomoljka

Dabroter

Zecoptič I

Konjkonj

Morski albatros

Paučka

Mišojed

Skočidik

Lasikal

Divlja ljama

Pustinjski leptir

Plavi macarog

Pustinjski lav

Ovcagvin I

Zec

Prasac

Žaba I

Neimenovana skica I

Neimenovana skica I

Slika 31. – *Crtež divlje ljame*

7.4. Knjižice i priručnik

Svoje mjesto unutar mojeg kabineta čuda našle su i dvije knjižice i priručnik „U potrazi za čudnovatim vrstama“.

U malenim knjižicama detaljno su zabilježene početne faze prikupljanja životinjskih vrsta i postupak njihove pretvorbe u čudnovate hibride. Sadržaj crteža unutar zbirke karakteriziraju različiti naivni prikazi ilustriranih vrsta, od pojednostavljenih prikaza do detaljno ilustriranih hibrida.

Knjižica

2019. godina

Crteži rapidografom, lavirani tuš

170 x 155 mm

Minijatura knjižica

2020. godina

Crteži rapidografom

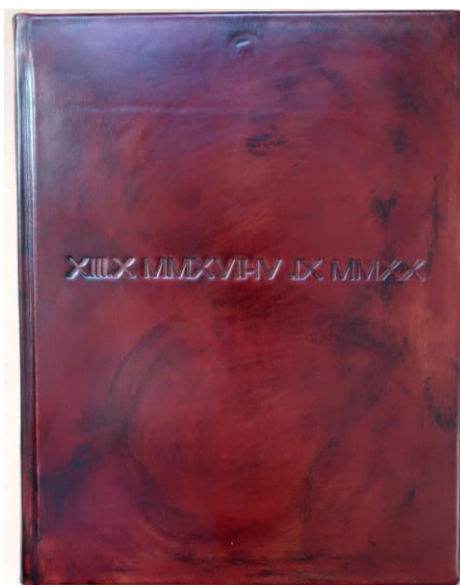
25 x 35 mm

U priručniku pod nazivom „U potrazi za čudnovatim vrstama“ izdvojila sam slikovne, fotografske prikaze, neobičnih prostora kako bih predstavila staništa i lokacije na kojima obitavaju pojedine zabilježene vrste.

U potrazi za čudnovatim vrstama

2020. godina

Priručnik, kombinirane tehnike

Slika 32. – *Knjižica*, 2017. – 2020.g.

Slika 33. – *Knjižica*, 2017. – 2020.g., detalj

7.5. Skulpture i male plastike

Skulpture prikazuju trodimenzionalne rekonstrukcije imaginarnih hibrida. Oblikovani modeli hibrida podijeljeni su u četiri kategorije:

1. Skulpture uvećanih crteža hibrida, ručno izrađenih, preuzetih iz vlastoručno ilustriranih knjižica, detaljno izrađenih karakteristika i različitih dimenzija, oblikovane su u materijalu *green stuff*, vrsti epoksidnog kita, a dodatno su obrađene zračnim kistom.

Zecoptič III
Flamingoshrimp III
Ovcagvin II
Ribožab

2. Skulpture čudnovatih hibrida, ručno izrađenih, reduciranih karakteristika i pojednostavljenih oblika, različitih dimenzija, modelirane su u materijalu *green stuff* i dodatno su ručno obrađene bojom.

Ptica
Ptycopus
Macomed

3. Male plastike, minijature hibridnih vrsta (50 komada, dimenzija 10 – 25 mm) koje svojom individualnošću, bojom i oblikom obilježavaju pojedina staništa „na kojima su pronađena”, izvedene su u mediju *fimo mase* i dodatno ručno obrađene bojom. Sortirane su i izložene u zasebnom objektu izvedenom u formi manjeg putnog kovčega.

4. Oblikovane 3D skulpture ispisane su 3D pisačem i dodatno ručno obrađene.

Kukuljica I

Kukuljica II

Kukuljica III

Kukuljica IV

Kukuljica V

Kukuljica VI

Slika 34. – *Zecoptič III*, 2020.g.

7.6. Ready-made objekti

Ready-made objekti prikazuju nekoliko predmeta svakodnevne uporabe koji su poslužili kao svojevrsni alati za izradu i prikupljanje zbirke.

Povećalo

Kompas

Igla

Grafička igla I

Grafička igla II

Grafička igla III

Rukavice

Epruveta I

Epruveta II

Epruveta III

Slika 35. – Minijturna knjižica i povećalo

8. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Slika 1. – <i>Kabinet čuda, otvoreno</i>	1
Slika 2. – <i>Kabinet čuda, zatvoreno</i>	1
Slika 3. – <i>Kabinet čuda</i>	2
Slika 4. – <i>Crtež ptice dodo</i>	4
Slika 5. – <i>Crtež echidne</i>	4
Slika 6. – <i>Another farm, Modified Paradise, 2018. g., instalacija</i>	6
Slika 7. – <i>Eduardo Kac, GPF Bunny, 2000. g., genetski modificirani zec</i>	7
Slika 8. – <i>Koen Vanmechelen, Leaving Paradise, Art Sanya, Hainan (Kina), 2013.g.</i>	8
Slika 9. – <i>Priručnik za praćenje staništa, 2017. – 2020. g.</i>	10
Slika 10. – <i>Priručnik za praćenje staništa, 2017. – 2020. g., detalj</i>	10
Slika 11. – <i>Detalj postava</i>	11
Slika 12. – <i>Nosorog</i>	12
Slika 13. – <i>Flamingoshrimp, 2019. g., bakropis</i>	13
Slika 14. – <i>Žabica, 2019. g., bakropis</i>	14
Slika 15. – <i>Leteća žabica, 2019. g., bakropis</i>	14
Slika 16. – <i>Minijturna knjižica</i>	15
Slika 17. – <i>Ilustracija lisice</i>	16
Slika 18. – <i>Ilustracija čudnovatog bića</i>	16
Slika 19. – <i>Zecoptič, 2020.g., bakropis</i>	17
Slika 20. – <i>Detalj postava</i>	18
Slika 21. – <i>Popis inventara od 2017. – 2020.godine</i>	19
Slika 22. – <i>Skica putnog kovčega, ormara</i>	20
Slika 23. – <i>Putni kovčeg, ormar u postupku izrade</i>	20
Slika 24. – <i>Ron Pippin, Archieve Box #3, 1998. g., instalacija</i>	21

Slika 25. – <i>McLaughin Bros, Gyration shadow lantern, 1875. g., kolekcija Richarda Balzera</i> ...	22
Slika 26. – <i>Prikaz Muzeja Wormanium</i>	23
Slika 27. – <i>Detalj postava</i>	24
Slika 28. – <i>Putni kovčeg minijatura</i>	25
Slika 29. – <i>Putni kovčeg minijatura, detalj</i>	26
Slika 30. – <i>Detalj postava</i>	27
Slika 31. – <i>Crtež divlje ljame</i>	29
Slika 32. – <i>Knjižica, 2017. – 2020.g.</i>	30
Slika 33. – <i>Knjižica, 2017. – 2020.g., detalj</i>	31
Slika 34. – <i>Zecoptič III, 2020.g.</i>	32
Slika 35. – <i>Minijturna knjižica i povečalo</i>	33
Slika 36. – <i>Detalj postava</i>	38

9. POPIS LITERATURE I IZVORA

Popis literature

1. Borges Jorge Luis, 2001., *Priručnik fantastične zoologije*, Školska Knjiga, Zagreb
2. Davenne Christine, Fleurent Christine, 2011., *Cabinets of Wonder*, Abrams, New York
3. Mauriès Patrick, 2011., *Cabinets of Curiosities*, Thames & Hudson, London
4. Stafford Barbara Maria, Terpak Frances, 2001., *Devices of Wonder: From the World in a Box to Images on a Screen*, Getty Research Institute, Los Angeles
5. Wohlleben Peter, 2019., *Tajni svijet životinja*, Fokus Komunikacije d.o.o., Zagreb

Mrežne stranice

1. Mokrohajská Caroline, 2020., *What is a Wunderkammer? Best Cabinets of Curiosities*, Daily Art Magazine, <https://www.dailyartmagazine.com/cabinets-of-curiosities/> (pristupljeno 25. lipnja 2020.)
2. Lubar Steven, 2018., *Cabinets of Curiosity, what they were, why they disappeared, and why they're so popular now*, Medium, <https://medium.com/@lubar/cabinets-of-curiosity-a134f65c115a> (pristupljeno 21. lipnja 2020.)
3. antropocentrizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3184> (pristupljeno 20. lipnja 2020.)
4. Whatisbiotechnology, *Transgenic animals*, <https://www.whatisbiotechnology.org/index.php/science/summary/transgenic/transgenic-animals-have-genes-from-other-species-inserted> (pristupljeno 2. lipnja 2020.)
5. Steffen Dam C.V., <https://steffendam.dk/c-v/> (pristupljeno 22. lipnja 2020.)
6. The Corning Museum of Glass, 2002. Biography:Steffen Dam, <https://www.cmog.org/bio/steffen-dam> (pristupljeno 22. lipnja 2020.)
7. Topić Jasenka, Ilijanić Ljudevit, Tvrtković Nikola, Nikolić Toni, 2006., *STANIŠTA: Priručnik za inventarizaciju, kartiranje i praćenje stanja*, Državni zavod za zaštitu prirode, Zagreb http://www.haop.hr/sites/default/files/uploads/publications/Prirucnici/Staništa/Topic-Stanista_prirucnik.pdf (pristupljeno 27. lipnja 2020.)
8. Meier Allison, 2013., *Ole Worm Returns: An Iconic 17 th Century Curiosity Cabinet is Obsessively Recreated*, Atlas Obscura, <https://www.atlasobscura.com/articles/ole-worm-cabinet> (pristupljeno 21. lipnja 2020.)
9. Mori Art Museum, *Members-only Event "MAMC Night" on Tuesday, March 17!* <https://www.mori.art.museum/en/news/2020/01/3859/index.html> (pristupljeno 1. srpnja 2020.)

10. Intersect by Lexus, 2018. „*Modified Paradise*“, *Glowing Silk Installation by New Art Group ANOTHER FARM*, <https://lexus.jp/international/brand/intersect/tokyo/garage/modified-paradise.html> (pristupljeno 1. srpnja 2020.)
11. kentauri. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=31214> (pristupljeno 1. srpnja 2020.)
12. Koen Vanmechelen, <https://www.koenvanmechelen.be/about> (pristupljeno 1. srpnja 2020.)
13. Old Book Illustrations, 2007. – 2020., <https://www.oldbookillustrations.com/subjects/animals/> (pristupljeno 19. svibnja 2020.)

Slika 36. – *detalj postava*